

BOGANMELDELSER

"Hur ser levnadsvillkoren ut för lagöverträdare?" "Ändras personers levnadsvillkor i samband med straff?" "Vilket samband finns mellan levnadsvillkor och fortsatt brottslighet?"

Dessa tre frågor söker Britta Kyvsgaard besvara i sin bok ... *Og Fængslet ta'r de sidste. Om Kriminalitet, straf og levevilkår.* (Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1989).

Materialet

Undersökningspopulationen består av personer som lagförts för brott eller som frigivits från fängelse under tredje kvartalet 1983. Vissa villkorliga domar och åtalsunderslåtelse, främst för trafikförseelser, ingår inte, och bland personer som dömts till böter för trafikbrott har ett urval gjorts. Med dessa undantag rör det sig om en totalundersökning av 12.254 personer.

Personernas levnadsvillkor har undersökts med hjälp av registeruppgifter. Analysen har gjorts för samtliga lagförda och för delgrupperna kvinnor, unga, äldre som dömts för brott mot specialstraffrätten, förstagångsstraffade och recidivister. Dessutom har intervjuer företagits med 18 intagna på fängelse.

I redovisningen är de lagförda genomgående uppdelade efter om de straffats för brott mot specialstraffrättsliga författningar, vägtrafikförfattningar eller strafflagen, samt om påföljden varit böter eller fängelse. I bilagan ges uppgifterna om levnadsvillkor fördelade efter den brottstyp lagföringen avsett. Uppgifterna avser arbetslöshet, skol- och yrkesutbildning, inkomster, bidrag från det allmänna, förtidspension, utbetald sjukpenning, bostad, civilstånd och dödlighet. Resultaten redovisas med hjälp av bl. a. 55 tabeller och 17 figurer. – Boken avslutas med en diskussion om samhällsutveckling, utstötning och kriminalpolitiken.

Resultaten

Resultaten visar, inte oväntat, att de straffade har sämre levnadsvillkor än befolkningen i sin helhet. Detta gäller genomgående för de studerade variablerna. Sämst levnadsvillkor lever de under som dömts till fängelse för brott mot strafflagen. Även lagförda för brott mot specialstraffrätten och trafikförfattningar uppvisar dock levnadsvillkor under genomsnittet. Andelen som uppburit någon form av kontanthjälp från samhället är den variabel som kanske diskriminerar kraftigast – mot 10 procent i hela befolkningen står mellan 33 och 86 procent av de straffade. Också dödlighetsvariabeln är dramatisk även om överriskerna här baseras på relativt få personer. Efter två år uppvisade de straffade männen en fem gånger högre och de straffade kvinnorna en två gånger högre dödlighet än normalbefolkningen. Överdödligheten blant lagöverträdarna gällde i första hand olyckor, självmord och våld.

Av de undersökta delgrupperna visar sig kvinnorna, relativt sett, inte vara mer belastade vad gäller levnadsvillkor än männen. Det påpekas att de kvinnliga lagöverträdarnas situation antagligen skulle framstå som sämre om kontroll hade kunnat göras för antal tidigare lagföringar. I diskussionen om orsaker till den ökande brottsligheten bland kvinnor talar resultaten till förmån för vad som benämns utstötningshypotesen. Majoriteten av de kvinnliga lagöverträdarna är arbetslösa eller står utanför arbetsmarknaden. Resultaten

tyder alltså inte på att kriminalitetsökningen skall sökas i de större möjligheterna för kvinnorna att begå brott i samband med ökad yrkesverksamhet.

Gruppen unga lagöverträdare utmärks särskilt av ha många bidragstagare och en stor andel med för tidigt avbruten skolgång. Analysen av de äldre som dömts för brott mot specialstraffrätten får illustrera effekterna av de senaste årtiondenas kamp mot den ekonomiska brottsligheten. Den som trodde att välbeställda direktörer och affärsmän nu straffas misstar sig. Också denna grupp har levnadsvillkor under genomsnittet. Inslaget av egna företagare – troligen ganska små sådana – är dock påtagligt.

Frågan om förändrade levnadsvillkor i samband med straff belyses genom en jämförelse av situationen 1983 med den året innan. Straff visar sig då vara förbundet med försämrade levnadsvillkor. Detta gäller tydligast för dem som dömts till frihetsberövande, men även övriga straffade har fått det sämre i jämförelse med utvecklingen i hela befolkningen. Frågan om den kausala länken från straff till levnadsvillkor kan dock inte avgöras – också om den görs trolig för dem som dömts till fängelse. Att förlora bostaden under fängelsevistelsen är ett konkret exempel på en effekt av straffet även om detta ej formellt ingår i domen.

Fortsatt kriminalitet undersöks under en uppföljningstid på upp till 2 1/2 år. Typ av brott och påföljd 1983 är förknippade med risken för recidiv så att dömda till fängelse för strafflagsbrott löper största risken att återfalla. I denna grupp visar sig dock också levnadsvillkoren ha varit sämre 1983 än i den grupp fängelsedömda som ej återföll. De fängelsedömda 1983 får också markant försämrade levnadsvillkor på flera områden från 1983 till 1985. Slutsatsen blir att det är ett klart samband mellan å ena sidan fortsatt kriminalitet och försämrade levnadsvillkor och å andra sidan stopp i den kriminella karriären och förbättrade levnadsvillkor.

Diskussion

Den undersökningstyp det här rör sig om är inte helt enkel att presentera på ett spännande vis. Ett sätt att väcka läsarens nyfikenhet är att ställa upp hypoteser som är intressanta genom att de är oväntade eller att de anknyter till aktuella politiska eller teoretiska spörsmål.

De frågor som nu ställs inledningsvis är naturligtvis väsentliga. Den något kriminologiskt bevandrade väntar sig dock knappast några överraskningar: att straffade har sämre levnadsnivå än andra är bekant, och kausaliteten mellan straff, levnadsvillkor och brottslighet låter sin knappast beläggas i denna typ av undersökning heller. Studien skulle här vunnit på en utförligare diskussion av arbetets kriminologiska relevans och dess förhållande till tidigare forskning.

Vilken som är den bästa formen för att beskriva straffades levnadsvillkor kan förstås alltid diskuteras. Det mycket stora antalet tabeller i texten skulle kanske kunnat reduceras för att höja läsvärdet. Texten blir nu också i långa stycken en ren återgivning av tabell-innehållet.

I flera av tabellerna ges, vid sidan av värdena för de olika grupperna av straffade, också resultatet för samtliga straffade. Dessa siffror blir dock lätt missvisande, då urvalet av bötesdomar inte vägts upp till sin rätta andel av de straffade. Kategorin ”i allt” avser nu en helt fiktiv population.

Flera av jämförelserna mellan de straffade och totalbefolkningen påverkas av den speciella demografiska sammansättningen av gruppen straffade. Författaren (BK) är medveten om detta och försöker lösa problemet genom att dels plocka ut vissa åldersskikt för jämförelse, dels resonera runt resultaten i dessa termer. Ett rimligare förfaringsätt förefaller ha varit att standardisera totalbefolkningen efter olika bakgrundsvariabler. Genom att skapa "sociala tvillingar" hade det varit möjligt att konstanthålla genomgående för kön och ålder samt vid behov för t ex bostadsort och utbildning.

En ytterligare variabel som borde konstanthållits i större utsträckning är antalet tidigare domar. Att återfallsuppgifterna är begränsade genom att bara vara tillgängliga för 4 1/2 år tillbaka i tiden är inget riktigt skäl för att inte utnyttja denna centrala information.

Med användning av multivariata metoder hade det också varit möjligt att undersöka levnadsvillkorens prediktionsvärde för fortsatt brottslighet. De ofta tydliga skillnaderna i levnadsvillkor, som nu föreligger, "förklarar" inte så mycket om de sämre villkoren också delas av många icke-straffade.

BK skriver i slutkapitlet att man kunnat misstänka den danska *Kriminalforsorgen* för att i sin verksamhetsberättelse trycka av tidigare års uppgifter om de intagnas levnadsvillkor – så konstant framstod år från år eländesbilden. Också BKs resultat framstår för den insatte som närmast upprepningar. Men möjligen ligger just häri bokens poäng – att upprepa vad som inte får glömmas om de straffades livssituation. Att förnya denna beskrivning är kanske särskilt viktigt i dag när den traditionelle egendomsbrottslingen framställs som en kallt kalkylerande typ som väljer brott framför hederligt arbete, och när det – som i den svenska debatten – kan påstås att enda sättet att få en lägenhet i Stockholms innerstad är via de sociala myndigheterna som straffad eller missbrukare.

De kompletterande intervjuerna har inte riktigt kunnat integreras i framställningen i övrigt. Denna brist är dock också intressant. Som BK framhåller refererar de straffade nästan aldrig till sina levnadsvillkor som orsak till eller ursäkt för sin brottslighet. Det framgår inte om intervjuerna styrts speciellt mot de straffades levnadsvillkor, men i spänningen mellan de officiella registrens bild och den upplevelsemässiga beskrivningen finns onekligen utrymme för forskning – forskning med intresse även utanför kriminologin.

En central fråga

I bokens avslutande diskussion hävdar BK tesen att utslagningen ökat bland de fängelse-dömda. De sägs i dag vara mer socialt belastade än tidigare och också ha fått sin livssituation försämrad i relation till befolkningen totalt. BK gör också en prognos om ökad utslagning i det danska samhället med både mer och grövre brottslighet som följd.

Detta är ytterst väsentliga påståenden med betydande räckvidd inte bara för kriminalpolitiken utan också för den allmänna välfärdspolitiken. Hur pass välgrundad är då denna tes? Då BKs undersökning främst är av tvärsnittskaraktär, stödjer hon sig här på andra data från bl a kriminalvårdens årsberättelser och de danska levnadsnivåundersökningarna. Jämförelser med relevanta delar av totalbefolkningen har dock inte kunnat utföras systematiskt. Utvecklingen av brott och lagförda enligt kriminalstatistiken förs heller inte in i analysen. Antalet dömda personer har visserligen stigit i Danmark sedan början av 60-talet men långsammare sedan mitten av 70-talet. Hur utvecklingen sett ut för den i detta sammanhang viktigaste kategorin – recidivisterna – är svårt att veta. Danmarks

statistik upphörde med publiceringen av återfallsstatistik i och med att ADB infördes i slutet av 70-talet. En stadigt stigande rånökning kan dock tyda på utvecklingen av en kriminellt tungt belastad grupp (se Hanns von Hofer: *Nordic Criminal Statistics 1950-1980* (86)).

Den centrala frågan om marginaliseringstendenser bland straffade har i BKs analys inte kunnat ges ett definitivt svar. Ett svar skulle kräva mycket mer exakta jämförelser över tid av de straffades levnadsvillkor och samtidigt möjligheten att kontrollera den relativa förändringen gentemot normalbefolkningen och relevanta delpopulationer. Härmed anges emellertid samtidigt studiens antagligen viktigaste bidrag, nämligen att bilda startpunkt för regelbundet återkommande undersökningar av straffades levnadsvillkor. Sådana studier har i dag underlättats genom datateknikens utveckling men samtidigt försvårats genom metropolitdebatter och datainspektioner. BKs undersökning pekar på en framkomlig väg: att genom användning av befintliga register med litet bortfall få årlig information om levnadsvillkoren för en utsatt grupp. En stark rekommendation är därför att Britta Kyvs-gaard fortsätter sitt arbete i syfte att utveckla en standardiserad, enkel och billig metod för insamling och beskrivning av data. Detta lovar att fylla ett väsentligt kriminologiskt och kriminalpolitiskt behov – en de straffades årliga levnadsnivåundersökning.

Henrik Tham

Stockholms universitet

Manfred Messerschmidt & Fritz Wüllner: Die Wehrmachtjustiz im Dienste des National-socialismus.

Baggrund

Militärjustitsen i den tyske värnemagt under naziregimet udgør som så mange andre aspekter under nazitiden et interessant historisk og tillige juridisk tema. Efter krigen blev der i lang tid lagt et tågeslør over emnet, først og fremmest af de aktører i det militær-juridiske system, som overlevede det og nu betjente mere eller mindre fremtrædende juri-diske funktioner i Forbundsrepublikken.

Senere begyndte enkeltartikler at fremkomme, som oftest med det formål at underbygge denne udlægning af tågeslør og herunder at forsvare den adfærd, som juristerne udviste under Hitlerregimet. I tilslutning til en affære – ”Filbinger-sagen”, hvor en ministerpræsident i Baden Würtemberg, Hans Filbinger, blev tvunget til at forlade sit embede, fordi det blev påvist, at F. var stærkt kompromitteret som marinedommer under krigen, skrev f. eks. F. senere et mislykket forsvarsskrift for sin adfærd.

I 1977 udgav Otto Peter Schweling og Erich Schwinge et værk ”Die deutsche Militär-justiz in der Zeit des Nationalsocialismus”, hvis indhold og påstande kom til at præge den almindelige opfattelse af militærjuraens adfærd under naziregimet. De pågældende forfattere var begge stærkt personligt involveret i militærjustitsen i den omtalte periode. Schweling var således under krigen tjenstgørende som militærjurist i det tyske luftvåben, og han blev efter krigen Oberstaatsanwalt ved Bundesanwaltschaft. Schwinge var allerede i 1933 professor i strafferet i Halle og specialiserede sig i militær strafferet. Siden 1936 udgav han en kommentar til den militære straffelov. Han var stedse medarbejder ved Zeitschrift für

Wehrrecht, det toneangivende organ for militærjuristerne i nazitiden. Han virkede samtidig som militærjurist i Wien og Paris. Efter krigen blev han professor i Marburg.

Når man betragter de to forfatters baggrund, kan det ikke undre, at deres bog gav et særdeles gunstigt og helt urealistisk og fordrejet skønmaleri af militærjuraen. Bogen, som hævder objektivt at bygge på tilgængeligt materiale og statistikker, konkluderer, at den tyske værnemagts jurister udgjorde et særdeles modererende led i det system, som nazisterne havde opbygget. Man var i mange henseender milde og udviste rimelighed med behørig hensyntagen til de tiltaltes individuelle baggrund. Det fastslås således, at der "kun" blev afsagt ca. 10–12.000 dødsdomme, hvoraf ca. halvdelen blev fuldbyrdet.

Hovedtesen i afhandling er, at – selv om der selvfølgelig var "sorte får" blandt militærjuristerne – så udgjorde disse nærmest en opposition til nazistret. Dette var f. s. v. ikke så mærkeligt, idet følgende forudsætninger postuleredes: 1) Der var en naturlig modsætning mellem værnemagten og nazisystemet. 2) Den juridisk uddannede persons ibende retfærdighedssans gjorde denne endnu mere mistroisk over for nazisystemet, end egentlige soldater var. 3) Endelig hævdes det, at militærjustitsen ikke var forstyrret af politisk indgriben, hvilket bevirkede, at en række kritiske jurister søgte ind i det militærjuridiske system.

Denne karakteristik af den tyske militærjura bed sig derefter fast i offentligheden som "sandhed". Først ved fremkomsten af Messerschmidts og Wüllners værk, som denne anmeldelse beskæftiger sig med, er denne myte blevet endevendt og formentlig uafvendeligt aflivet.

Messerschmidt, ledende historiker ved Bundeswehrs historiske institut i Freiburg, og Wüllner, historiker ved krigsarkivet i Wien, indleder bogen med at fastslå, at denne ikke giver sig ud for at være en udtømmende afhandling, men først og fremmest er ment som et polemisk indlæg imod den ovenanførte myte, som Schweling og Schwinge har opbygget.

Bogen går således på en række felter ind i S. og S.s påstande, som den kritisk gennemgår og på overbevisende måde gennemhuller. I min efterfølgende beskrivelse af bogen vil jeg undlade at tage stilling til disse diskussioner, men alene prøve at referere det billede af militærjuraen, som afhandlingen når frem til.

Retssystemet

Rettergangssystemet var opbygget i traditionel præjsisk stil med krigsretter, som bestod af en jurist og to soldater, hvoraf den ene havde rang som den tiltalte, og den anden var officer.

Retten afgørelser skulle godkendes – og kunne forkastes – af en Gerichtsherr, som havde meget store retslige beføjelser. Udover lige nævnte godkendelse af domme udpegede han de jurister, som deltog i krigsretterne, han beskikkede forsvarere, dersom sådanne – relativt sjældent – kunne bevilges. Han havde således den altafgørende indflydelse på rettergangens gennemførelse. Gerichtsherr vedrørende dødsstraffe over officerer samt visse andre væsentlige funktioner udøvedes af Hitler. Ellers lå beføjelsen hos de øverstbefalende for de forskellige værnemagtsdele, som kunne videredelegere beføjelsen.

Juristerne blev som sagt udpeget til deres funktioner – dommer, undersøgelsesdommer eller anklager – af Gerichtsherr, og de kunne afsættes og var i øvrigt stort set uden enhver af de former for uafhængighed, som dommere sædvanligvis udstyres med.

Man kan gå ud fra, at der tidvis har været op til 1300 militærretter i den tyske værne-magt.

Det samlede antal sager er straks langt mere usikkert, idet sagsmaterialet efter krigen i meget væsentligt omfang er gået til grunde, ligesom også en del sager formentlig slet ikke er blevet indberettet. S. og S. hævder, at ialt 700.000 processer er forekommet under 2. verdenskrig. M. og W. finder tallet langt større og påviser – selvfølgelig med en vis usikkerhed – at tallet snarere har været omkring 2.4 millioner mod værnemagtsdeltagere, hvortil kommer ca. 400.000 sager mod civilpersoner og krigsfanger, således at tallet, når der tages hensyn til en række tabtgåede sager, bliver ca. 3 millioner. I vidt omfang anvendtes en række ”straffebataljoner”, hvor straffede – også dødsdømte – gjorde tjeneste med henblik på senere fuldbyrdelse af straffen.

Dødsstraffe

Af strafarter opereredes med dødsstraf, tugthus, fængsel og bødestraf. Særlig interesse har i den forbindelse anvendelse af dødsstraffe.

Her bør indskydes, at der hos ledende jurister og især officerer var opstået et traume efter første verdenskrig, hvor Tyskland havde et lavt antal dødsstraffe sammenlignet med deres modstandere. Således viser statistikken følgende:

Tyskland 1907–1932: 1547 dødsstraffe, hvoraf 337 fuldbyrdes. ca. halvdelen af disse vedrørte perioden under 1. verdenskrig.

Storbritannien under 1. verdenskrig: 3080 dødsdomme, hvoraf 346 fuldbyrdes.

Frankrig under 1. verdenskrig: Ca. 2000 dødsdomme. 3–400 blev fuldbyrdes.

Denne ”slaphed” burde ikke gentages, hvorfor der var almindelig enighed i Tyskland om, at dødsstraf skulle anvendes i langt større omfang under 2. verdenskrig.

Det faktiske antal af militære dødsdomme under naziregimet er uklart, idet – som før nævnt – materialet er usikkert. Det på basis af statistikker m. v. af forskellige forskere opgivne antal varierer fra de af S. og S. anførte 10–12.000 til ca. 25.000 opgivet af andre forfattere. Men alle disse tal er efter M. og W. for små. Forfatterne kommer ved hjælp af korrigerede tal – som de på rimeligt overbevisende måde argumenterer for – frem til, at soldater plus disses følge er dødsdømt i ca. 35.000 tilfælde, hvoraf 20–22.000 blev fuldbyrdes. Hertil kommer domme over civilpersoner og krigsfanger, således at det samlede tal nærmer sig ca. 50.000. Heri er indbefattet ca. 3.000 standretsafgørelser, som blev anordnet i slutningen af krigen.

Der er således tale om et forfærdende tal, ikke mindst når det oplyses, at USA i perioden 8–12 1941 – 15/3 1945 havde 763 dødsstraffe, hvoraf 146 fuldbyrdes. Af disse fuldbyrdes vedrørte en sag rømning, medens resten omhandlede mord, vold og voldtægt. Storbritannien fuldbyrdes 40 dødsstraffe, heraf 36 for mord, 3 for mytteri under anvendelse af vold og en for forræderi.

Særligt vedrørende skyld- og sanktionsvurdering

Fra højt niveau anvises forskellige hensyn, som dommere burde tage. Disse anvisninger havde dels form i egentlige lovbestemmelser, dels alene i cirkulærer og henstillinger.

Der opereredes således meget med et gerningsmandsbegreb, hvorefter vedkommende under visse forudsætninger kunne karakteriseres som ”skadedyr” eller ”mindreværdig”.

Dette var næsten ensbetydende med dødsstraf uanset gerningsmandens eventuelt manglende tilregnelighed på grund af psykisk defekt eller sygdom.

Der opereredes også i vidt omfang med begreber som "beskyttelse af mandstugt og disciplin", hvilket dog især burde finde anvendelse i sager, hvor en person havde svigtet en enhed, som var i en særlig nødsituation. I disse tilfælde hjemlede i lovens § 5.a. en straf-forhøjselsbestemmelse, der kunne give dødsstraf uanset forseelsernes typer.

Endvidere lagdes vægt på, at kompromittering af "almenvellet" og "folkefællesskabet" var så væsentlige elementer, at de sædvanligvis bevirkede, at man burde se bort fra gerningsmandens individuelle motiver.

Dog gav Hitler i april 1940 en anvisning på behandling af sager vedrørende rømning, hvor det sagdes, at dødsstraf var påkrævet, "når gerningsmanden handlede af frygt for personlig fare, eller hvis det i særlige enkelttilfælde var utilgiveligt", idet man derved tilsigtede at opretholde mandstugten. Det tilføjedes, at rømning motiveret f. eks. i ungdommelig umodenhed, bitterhed over dårlig tjenstlig behandling af vedkommende, svære hjemlige problemer og lignende kunne begrunde fængselsstraf.

Ved den senere gennemgang af en række enkeltsager påviser M. og W., at de tre første anvisninger, altså skadedyrsmomentet, hensynet til mandstugten og til folkefællesskabet blev brugt i langt, langt større omfang end ret og rimeligt, medens på den anden side den 4. anvisning fra Hitler selv, hvorefter der skulle tages hensyn til enkeltpersoners motiv til rømning, stort set blev ignoreret, således at dødsstraf idømtes i langt større omfang, end de nazistiske autoriteter anviste eller ønskede.

4 typer lovovertrædelser

Afhandlingen behandler herefter fire kontroversielle typer lovovertrædelser, rømning – kaldet faneflugt, nedbrydelse eller undergravelse af værneviljen, tyveri af småpakker i felten og politiske straffesager.

I disse kapitler nævnes en række enkeltsager og iagttagelser i øvrigt, hvor jeg vil indskrænke mig til at omtale enkelte.

Det nævnes, at der af 35.000 domme for rømning afsagdes dødsdom i 60 % eller 22.750 af sagerne, hvoraf fuldbyrdes 65 % eller 15.000. Storbritannien havde for denne forseelse overhovedet ingen dødsdomme og USA som før nævnt een. I øvrigt var fuldbyrdelsesprocenten af dødsdomme i Storbritannien kun 11.

Der anføres flere domme med uhyrlige begrundelser, således f. eks. en afgørelse, hvor en russisk frivillig soldat i værnemagten dødsdømmes for rømning, fordi han ikke har overbevist retten om sin uskyld. Det tilføjes i samme afgørelse, at selv om forholdet – hvad der snarere var tale om – kunne karakteriseres som ulovlig udeblivelse og ikke rømning, ville retten nå til samme resultat!! "Ulovlig udeblivelse" hjemlede efter loven ikke højere straf end fængsel.

Det fremgår også, at Jehovas vidner o. l. religiøst betingede militærnægtere over en kam dødsdømtes, selv om de efter Hitlers anvisninger af april 1940 ikke kunne siges at begå faneflugt eller nægte faneed af personlig frygt. USA havde f. eks. ingen dødsstraffe på grund af samvittighedsnægtelse.

Tyveri af småpakker på en feltpost burde retteligt karakteriseres som rapseri, idet forseelsen som oftest gik ud på at tilegne sig lidt levnedsmidler, såsom pølse, chokolade og

kaffeerstatning m. v. Ikke desto mindre gaves der også her en række dødsdomme under anvendelse af skadedyrsbegrebet eller hensynet til mandstugten.

Under det nazistiske Ruslandsfelttog foregik som bekendt en lang række krigsforbrydelser. Dette var delvist begrundet i, at det fra den politiske ledelses side ved felttogets start blev dekretet, at krigens humanitære love skulle tilsidesættes over for russerne. Også i forbindelse med disse instruksers udfærdigelse og forvaltning påvistes der svigt hos juristerne. Der anføres flere helt uhyrlige domme, hvor notoriske forbrydere, der havde myrdet russiske civilpersoner, frifandtес herfor, men f. eks. alene fik ubetydelige straffe for tjenesteforseelse, bestående i ukorrekt indberetning om drabene.

Disse – desværre adskillige – meget milde domme for uhyrlige forbrydelser sættes i et grotesk relief, når de sammenlignes med de mange strenge straffe, oftest dødsstraffe, som afsagdes ved fremsættelse af ”nedbrydende udtalelser” om styret, udtalelser der ret beset oftest var aldeles harmløse og individuelt bedømt meget forståelige og udtrykt i ophidselse og bitterhed over personlige krigstragedier eller under så private former, at de var uden nogen indflydelse på offentligheden.

I et slutkapitel påvises den strenge domspraksis som en række jurister ikke mindst inden for marinen benyttede op til og efter kapitulationen. En del straffe pålagt efter kapitulationen for gamle forseelser forekommer helt groteske og latterlige. Således stadfæster f. eks. i marts 1946 – ! – en admiral som Gerichtsherr en dom til dødsstraf og ærefortabelse, men anbefaler samtidig benådning mod 2 års fængsel, ligesom der i marinens regi fuldbyrdedes dødsdomme lige op til kapitulationen.

Juristernes manglende uafhængighed og selvstændighed

Som tidligere nævnt var der absolut ingen uafhængighed for dommerne, hvilket på forskellig måde dokumenteres i afhandlingens slutning. Der gives også her et eksempel på den – set med juridiske øjne – urimelige magt, en Gerichtsherr havde, idet Dönitz, som Gerichtsherr i en sag ophævede en fængselstraf to gange, således at den tiltalte først ved den 3. krigsret blev dødsdømt efter Dönitz ønske.

Konklusion

M. og W.'s konklusion i afhandlingen er, at militærjuristerne på ingen måde – måske med enkelte hæderlige undtagelser – udgjorde nogen opposition mod naziststyret. Tværtimod understøttede de ved deres rigoristiske praksis regimet, og gik endda i nogle tilfælde langt videre end styret tilsigtede og ønskede.

Ved min vurdering af afhandlingen må jeg konstatere, at denne stort set virker velunderbygget. Forfatterne må selvsagt bygge på usikkert grundlag og nøjagtigheden af deres talberegninger f. eks. vedrørende antallet af dødsstraffe m. v. kan selvfølgelig betvivles, men uanset om tallene er korrekte eller måske for høje har forfatterne i hvert fald på overbevisende måde undergravet myten om militærjuristernes særlige hæderlighed og oppositionelle holdning til det nazistiske establishment. Der er for mig ingen tvivl om, at militærjuristerne var som M. og W. påviser.

Det kan diskuteres, hvorvidt afhandlingen skal betragtes som juridisk eller historisk. Men dette må vel være ret ligegyldigt. Selv om værket i vidt omfang bygger på historiske præmisser, afsløres i adskillige sammenhænge også udmærket juridisk judgement, hvilket

heller ikke undrer, idet Manfred Messerschmidt i mange år som historiker har indtaget en ledende og aktiv rolle i et anerkendt internationalt juridisk selskab vedrørende krigens folkeret og militærret.

Jeg finder afhandlingen velskrevet, veldokumenteret bl. a. gennem mange cases og rystende, men lærerig og kan anbefale den til enhver, som interesserer sig for såvel militærbureauets særegenheder som for det nationalsocialistiske Tyskland set i en historisk synsvinkel. Bogen er rigt "illustreret" med affotografering af en række dokumenter, ligesom den behandler adskilligt flere aspekter end nævnt i nærværende anmeldelse.

Ib Scheel Thomsen
auditør, Fredericia

Steven Long: Death without Dignity. The story of the first nursing home corporation indicted for murder. Texas: Texas Monthly Press, 1987. \$ 18.95.

Bogen handler om en plejehjemsskandale i Texas City. En ung jurist, der er ansat ved den lokale anklagemyndighed, opdager på kontoret en hengemt sag med klager over et bestemt plejehjem. Han engagerer sig efterhånden helt og holdent i denne sag og føler sig hurtigt overbevist om, at grov forsømmelighed i plejen har medført en række dødsfald på plejehjemmet. I næsten 10 år arbejder han med at få sagen grundigt belyst og domstolsbehandlet. Selv om der er stor modstand, lykkes det, således at staten Texas anklager både plejehjemsaktieselskabet og flere af de ansatte for drab som følge af forsømmelse af en række af plejehjemmets beboere. Desuden rejses sigtelse for bedrageri mod den offentlige sygesikring (Medicaid). Sagen betegnes som den længste og dyreste kriminalretssag i Texas historie med 6 års forberedende undersøgelser og et halvt års domstolsbehandling. Efter 6 dages votering sluttede den uden domsafsigelse (mistrial), da nævningene ikke kunne blive enige om en stillingtagen.

Forfatteren er journalist og udgiver af et nyhedsmagasin. Bogen er fuld af lange beskrivelser af de impliceredes privatliv, karriereforhold m. m., og næsten alt fremtræder i sort-hvid opfattelse. Fra første færd viser forfatteren sin uforbeholdne stillingtagen til fordel for den unge jurist og hans sag. Elendigheden på plejehjemmet fremstilles gang på gang i rystende og malende detaljer om liggesår, ekskrementer, stank og klagende lyde. Der er ingen dokumentation og kildeangivelse, ingen diskussion eller litteraturhenvisninger.

Udbyttet af bogen er begrænset. Den giver på sin særlige måde en belysning af amerikanske forhold, især på det retlige område, men det er der næppe noget nyt eller spændende ved. Den amerikanske industrialisering af plejehjemsopgaverne rummer selvfølgelig risiko for forsømmelser, men i Europa kender vi desværre også skandaløse forhold, og den skandinaviske socialdemokratiske model kan ikke sige sig fri.

Forfatteren håber, ligesom sagens unge, ihærdige jurist, at retssagen kan bringe social forandring, så plejehjemsproblemerne kan løses. Der skal naturligvis mere til, og det er ærgerligt, at forfatteren ikke har formået sagligt og perspektivrigt at bidrage til en højst påkrævet debat. Vi mangler engagement i tilrettelæggelsen af plejehjemsopgaverne i det

moderne samfund, hvor kvinderne har forladt hjemmene og nu yder omsorgen for gamle, syge og døende på institutionerne. Her er det stadig kvinder, der er tæt på det enkelte menneske, men både de mennesker, der har brug for pleje og omsorg, og de kvinder (og ganske få mænd), der yder den, er i Øst såvel som i Vest fjernt fra bureaukratierne, som leder og dirigerer arbejde og ressourcer. Magtstrukturen på plejehjemsområdet må ændres. Det er den diskussion, som vi for alvor skal i gang med og virkelig gøre noget ud af, hvis vi vil undgå at stå i den ene plejehjemsskandale efter den anden.

Jytte Willadsen

Nordvang, Glostrup

Martin Delay & Margo Wilson: Homicide. Aldine de Gruyter, New York, 1988. ISBN 0-202-01178-X. xii + 328 s.

Darwins teori om arternes udvikling som resultat af naturlig udvælgelse af de bedst egnede eksemplarer til overlevelse er siden fremkomsten i 1858 blevet hver mands eje. I "Homicide" forklares eller fortolkes drabsepidemiologiske facts i lyset af teorien om udviklingen af den menneskelige psyke gennem tiderne. Bogen adskiller sig således fra hovedparten af drabslitteraturen ved at gå ud fra en veludbygget teori.

Kendsgemningerne er på plads. Spædbarnedrab er afhængige af sociale kår, drab på større børn karakteriseret ved overvægt af stedforældre som gerningsmænd, hustrudrab ofte motiveret af ægtemandens "ejerfornemmelser", familiedrab samlet karakteriseret ved høj forekomst af sindssygdom blandt gerningspersonerne, medens den store hovedpart af drab begås af mænd og på mænd, der kender hinanden meget lidt, som har pauvre sociale udsigter og som er kommet i skænderi over trivialiteter. Disse sidste drab varierer i højere grad end familiedrab i hyppighed fra det ene samfund til det andet.

Familiedrab betragtes – i lyset af den nævnte teori – som resultat af en konflikt mellem på den ene side naturlige modsætninger som følger af familieskabet, f. eks. kampen om så stor en part af familiens samlede ressourcer som muligt, og på den anden den naturlige tilbøjelighed til at søge egne – og dermed også nært beslægtedes – arveanlæg bevaret for eftertiden.

Danmark nævnes som eksempel på et land med en stor andel familiedrab, men der advares imod fortolkninger i retning af, at danske soveværelser er farligere end Central Park om natten. Den høje fraktion skal sættes i relation til vor internationalt set meget lave totale drabsrate. Hvis man glemmer dette, fristes man til "psycho-babble about national character", som f. eks. at den danske morder vælger sine ofre i hjemmet.

Evolutionsteoriens brugbarhed illustreres med et væld af tal samt af eksempler fra antropologien. Herunder foretages mange tværkulturelle sammenligninger, såvel mellem vor vestlige verden før og nu, som mellem vores del af verden og overlevende førindustrielle samfund. Ved kritisk gennemgang af Margaret Meads beskrivelse af matriarkate samfund påvises således, at disse var knap så kvindedominerede som den populære gengivelse af den berømte antropologs arbejde lader formode. F. eks. anføres det at Mead

blandt argumenter for kvindedominans i et samfund i New Guinea anførte at medhustruerne rivaliserede voldsomt – med hensyn til hvem der kunne lave den bedste mad til den fælles mand.

At samfund med kvinder som tilhørende det mest aggressive køn skulle kunne eksistere, strider imod forfatterens mål: at bevise den forklaringsmæssige overlegenhed af den darwinistiske udviklingsteori. Mænd har – argumenteres det – mulighed for at få mellem 0 og 888 efterkommere (sherifkejser Moylay Ismail, Marokko, har rekorden ifølge Guinness' Rekordbog), hvorimod kvinder fysiologisk er begrænset til et langt mindre fertilitets-potentiale. Efter det darwinistiske princip om at videregive så mange af sine egne gener som muligt, er det klart at mænds indbyrdes kamp om kvinderne, eller rettere om adgangen til disses æggestokke, bliver hård, medens kvinderne har lettere ved at få deres fertilitets-potentiale opfyldt uden slagsmål. Dermed er mænds aggressivitet forklaret.

Bedst forekommer darwinistisk tankegang at belyse spædbarnedrab. I ressourceknappe samfund begås sådanne drab næsten udelukkende, når der er ringe udsigter til overlevelse for barnet, hvad enten det drejer sig om mangel på en forsørger, medfødte deformiteter hos barnet eller andre ugunstige omstændigheder. Dette fund svarer til, at Hart Hansen i "Drab i Danmark" dokumenterede, at drab på nyfødte blev begået af ubemidlede, enlige husassistenter og faldt drastisk fra 1946 til 1970 – for siden nærmest at være totalt forsvundet herhjemme.

Lidt Don Quixotisk forekommer forfatterens opgør med Freuds ødipuskompleks i afsnittet om drab på forældre. Hvis Freud havde ret – hævdes det – ville forældredrab især være motiveret af jalousi, og man måtte forvente en overvægt af drab på forældre af samme køn som gerningsbørnene. Og virkeligheden viser noget andet. Forfatterens indrømmelse af at det kan knibe med sammenligneligheden mellem Freuds og Darwins teorier er alt for vag.

Mange drab begået af sindssyge er svære at forklare med andet end sindssygdommen selv, også for Delay og Wilson. Dette kunne man som psykiater gerne tænke sig, at de to psykologer havde ladet fremstå mere klart end tilfældet er.

Velunderbygget og relevant findes forfatterens kritik af "biofobe" sociologer, der ikke forstår, at biologi og sociologi hænger sammen. Der sammenlignes med en arkæolog, der ikke vil beskæftige sig med det "reduktionistiske" fag geologi.

"Homicide" er samlet en veldisponeret, tværkulturelt orienteret drabsepidemiologi, skrevet i en for sit emne forfriskende udramatisk stil. Indimellem kan forfatterens stædige forfølgelse af evolutionspsykologien til forklaring af (næsten) alt virke noget overdrevet, men der findes dog så mange nye og interessante betragtninger, at bogen skal anbefales.

Peter Gottlieb

Sct. Hans Hospital, Roskilde

Morten Timme Hansen: Narkotika. Utviklingen i det formelle kontrollsystemet fra 1960-årene. KS-serien nr. 1-88. Institutt for kriminologi og strafferett. Oslo 1988. 151 sider.

Morten Timme Hansens forskning om Norge och drogkontrollsystemet är en del av

NADs (Nordiska nämnden för alkohol- och drogforskning) redogörelse för hela kontrollsystemets utveckling i Norden. Liknande publikationer är narkotikakontrollens utveckling i Sverige av Solarz, Ulovliga vanedannande og narkotiske stoffer i Island av Kristmundson, Narkotikakontrol i Danmark av Vinding Kruse, Winsløw och Storgaard samt artikeln Narkotikakontrol i Finland (NTfK 3, 1988) av Hakonen och Kontula. I Norge har det också utkommit en översikt av internationell reglering av psykoaktiva stoff; Fra opiums-krig til legemiddelkontroll av Ragnar Hauge.

Enligt sitt namn behandlar Hansens bok utvecklingen av drogkontrollen i Norge. På basen av lagtexter, kommittébetänkanden, statistik, rättsfall och samtal presenterar Hansen utvecklingen av kontrollen och det nutida läget. Någon helhetsbild av drogsituationen och drogkriminaliteten ges dock icke. Hansen strävar inte heller till att bedöma varför man utövar drogkontroll, vart man strävar till med kontrollen och vilka är följderna av den. Hansens avskärmning av ämnet är väldigt snäv; han samlar ihop utvecklingen av drogslagstiftningen, rättspraxisen och kontrollen i Norge från och med 1960-talet.

Boken är delad i tre delar: till en början granskas utvecklingen av strafflagen beträffande narkotikabrotten, i den andra delen följer man upp rättspraxisen belyst av strafflagens utveckling, i den tredje och mest intressanta delen granskas de håll i Norge som utövar drogkontroll. I den del som berör drogkontrollen behandlas polisens, tullens, försvarsmaktens, social- och hälsovårdsmyndigheternas samt fäng- och kriminalvårdens kontrollåtgärder.

Hansens bok är inte något allmänverk riktat till den stora publiken. På grund av bokens deskriptiva natur är den polemiskt mindre intressant. Hansen kommenterar mycket litet de bakomliggande samhälleliga kopplingar som berör utvecklingen av narkotikalagstiftningen, rättspraxis och hela kontrollsystemet, vilket man gjort i de forskningar som utförts på 1980-talet. Han nöjer sig med att konstatera rådande fakta.

Boken blir därför manuskripttypisk, innehållande mycket basinformation. Den är till sin konstruktion väldigt klar och den möjliggör en lätt jämförelse av lagstiftningen, rättspraxisen och kontrollsystemet i andra länder. Det torde också vara målet med boken.

Det är intressant att lägga märke till den lilla skärpningen av straffpraxis och den snabba tillväxten av narkotika lagstiftningen från och med början av 60-talet. Den norska narkotika lagstiftningen har blivit mer finfördelad och mer detaljerad.

I den del av boken som berör rättspraxis skulle det ha varit motiverat att granska också de ersättningar som de dömda ålagts att betala åt staten för förlorade narkotikaämnen och för annan erhållen ekonomisk nytta. Man kan också hålla ersättningarna som ett slags strafform.

Hansen redogör grundligt för de metoder polisen använder för att utreda narkotika brotten. Trots att framställningens mening har varit att koncentrera sig på presentationen av reglerna i drogkontrollen – vad polisen får göra eller får inte göra – hade varit intressant att veta hur mycket och på vilka grunder man i verkligheten använder efterforskningsmetoder som fordrad tvångsåtgärder. I boken behandlas inte heller anhållandet och häktandet i efterforskningar vidrörande narkotikabrott. Åtminstone i Finland är det typiskt med långa anhållningstider i narkotikabrott och deras bruk har spelat en väsentlig roll i den efterforskning polisen och tullen utför i brottsutredningen. Det hade varit intressväckande att få veta också något mer om norska polisens och tullens internationella samarbete.

Generelt må man anføre, at rapporten ikke blot har en værdi som forskningsdokument, idet den grundigt belyser hvilke forhold og problemer de indsatte med en anden kulturel baggrund har, men så sandelig også som et praktisk redskab til at forsøge at løse den meget vanskelige konflikt med.

Rapporten fastslår, at man kun har anerkendt de særlige "etniske krav" der er mulige inden for de nuværende rammer for fængselsvæsenet og kriminalforsorgen, idet man vil afvente, hvorvidt der vil ske ændring i den konstitutionelle eller anden retlige lovgivning, som vil gøre det muligt at fremkomme med andre tilgangsvinkler.

Dette har medført en vis kritik af rapporten fra nogle af de indianske repræsentanter, man havde antagelig nok håbet på, at rapporten var fremkommet med mere radikale forslag til ændringer i det nuværende retsapparat, således at dette eventuelt ville kunne have medført større ændringer og måske endda til fremsættelse af lovforslag.

Jeg kan kun anbefale, at alle der beskæftiger eller interesserer sig for disse forhold, det være sig inden for forskning eller undervisning, anskaffer sig denne rapport, da den trods sin enkle opbygning indeholder et væsentligt bidrag til den tidligere foreliggende litteratur inden for området.

Rapporten er endvidere et forbillede for ethvert land, der i sin befolkningsgruppe anerkender en etnisk minoritetsgruppe, til på tilsvarende måde at adressere problemstillingen og belyse disse forhold.

Rapporten vil kunne rekvireres ved henvendelse til: Ole Ingstrup, Commissioner, Correctional Service, Canada, 340 Laurier Avenue West, Ottawa, Ontario KIAOP9, Canada.

Henrik Garlik Jensen
Grønlands Landsret

Iain Crow, Poul Richardson, Carol Riddington & Frances Simon: Unemployment, Crime and Offenders. Routledge, London and New York, 1989.

I et kriminologisk perspektiv er arbejdsløshed et forhold, der kan få en ond cirkel i bevægelse: Arbejdsløshed øger risikoen for lovbrud. Lovovertrædere, der er arbejdsløse, har en højere risiko for at blive idømt frihedsberøvende sanktioner. Mulighederne for at hjælpe lovovertræderne mindskes samtidig. Sandsynligheden for, at en tidligere straffet får arbejde, er ringe. Dermed øger risikoen for recidiv. Resultatet bliver stigende kriminalitet og et voksende fangetal.

Det er disse og andre aspekter i relationen mellem arbejdsløshed og kriminalitet, der behandles i denne bog.

I et indledende kapitel gives en udmærket, men meget kort gennemgang af forskning vedr. sammenhængen mellem kriminalitetsudviklingen og arbejdsløshed. Endvidere drøftes forskellige problemstillinger vedr. relationens art, metodevanskeligheder osv.

I kapitel 2 gives en oversigt over forskning vedr. arbejdsløshedens betydning for sanktionspraksis. Indledningsvis peges på den centrale betydning, arbejde ("work ethic") altid har haft i straffesystemet, både for sanktionerne og for straffuldbyrdelsen. De mange undersøgelser af arbejdsløshedens betydning for fangetallet viser ret enslydende, at der er

en ligefrem proportionalitet mellem disse to størrelser. I bogen gives vigtige forklaringsforsøg herpå. Undersøgelser, der viser, at domstolene er mindre tilbøjelige til at idømme arbejdsløse økonomiske sanktioner, fremhæves i denne forbindelse.

Den resterende del af bogen er helliget omtale af forskning, NACRO ('National Association for the Care and Resettlement of Offenders') har foretaget, og som de fire forfattere har været engageret i.

En NACRO-undersøgelse af forholdet mellem arbejdsløshed og domstolspraksis gennemgås udførligt. Undersøgelsen viser, at domstolene påvirkes af arbejdsløsheden, og at der er en tendens til strafskepelse i arbejdsløshedsperioder. Bl. a. bliver community service, som skulle være et alternativ til fængselsstraf, hyppigt anvendt som alternativ til bøder over for arbejdsløse. Det vil yderligere tvinge domstolene til skærpet praksis i tilfælde af recidiv eller vilkårsovertrædelser.

NACRO har endvidere taget initiativ til to arbejdsløshedsprojekter: Et for unge og et for voksne. Begge projekter er baseret på frivillig deltagelse. Ingen af dem er udelukkende beregnet for tidligere straffede, men man har dog især søgt at gøre personer med en kriminel fortid interesseret i at deltage. Jeg skal ikke her gå i detaljer med indholdet af projekterne. Det virker ikke overraskende eller specielt innovativt, men svarer til arbejdsløshedsprojekter i andre lande (arbejds træning, uddannelse, kontakt med arbejdsgivere osv.).

Der er ikke foretaget egentlig effektmåling af disse projekter. Der er alene undersøgt, hvem der deltager, hvor længe og hvor mange, der får jobs. Sammenfattende siges herom: "The conclusion was that employment and training schemes have a part to play in resetting and sustaining offenders in the community, but that their ability to do so depends on the social and economic conditions in the wider society" (s. 140). Det er sidste del af sætningen, der er den vigtigste. Gennem projekterne har forskerne måttet erfare, at selv nok så megen træning og uddannelse ikke kan afhjælpe selve manglen på jobs, og at lovovertrædere som regel bliver tabere i kapløbet om denne mangelvare. Bogen slutter med en appel om, at økonomiske kriser og arbejdsløshed følges af konstruktive og ikke repressive foranstaltninger over for de svagt stillede i samfundet.

Dette samt bogens mange øvrige påvisninger af de destruktive og repressive følger, arbejdsløsheden kan få, gør den efter min mening vigtig. Den grundige gennemgang af de konkrete projekter er måske af mindre videnskabelig interesse, men kan til gengæld have værdi for folk i den praktiske verden.

Britta Kyvsgaard

Kriminalistisk Institut, København

Brenda Hannigan: Insider Dealing. Kluwer Law Publishers, London 1988.

Insiderhandel är ett aktuellt ämne för nordiska lagstiftare. För den straffrättsliga regleringen utgör den ett nytt och svårt område, där specialkunskaper om den dynamiska värdepappershandel är nödvändiga men tyvärr inte alltid tillgängliga. Hur blygsamma regleringssträvandena hittills varit åtminstone i Sverige belyses vid en jämförelse med amerikansk och engelsk rätt. Brenda Hannigans beskrivning av strävandena att bekämpa in-

siderhandel i Storbritannien bör vara värdefull läsning för nordiska lagstiftare, även om ytterligare regler hunnit tillkomma sedan hennes arbete gick i tryck; bl a har maximistraf-fet för insiderbrott höjts till sju år. Man noterar de stora svårigheterna att uppnå effektivitet även med resursstarka kontrollorgan men också att det i EG-landet Storbritannien inte längre sätts i fråga att insiderhandel skall bekämpas lagstiftningsvägen.

Madeleine Löfmarck
Stockholms Universitet

Karl Lackner: Strafgesetzbuch mit Erläuterungen. Kommentar. 18. Auflage. Verlag C. H. Beck München 1989. ISBN 3-406-33677-9. lxii + 1505 pp. DM 82.

Kommentaren er ført á jour til d. år. De væsentligste ændringer fra de seneste år er skær-pelsen af reglerne om bekæmpelse af terrorisme samt de første forsøg på retsbeskyttelse af fostre imod kommercielt misbrug (som Störung der Totenruhe). Fremstillingen er trods kommentarens knappe form levende og indeholder ikke sjældent retspolitiske overvejelser, bemærkninger om den partipolitiske stilling til ændringsforslag m. v. Forfatningsmæs-sighed drøftes langt oftere end i Danmark, f. eks. vedr. § 240 om ulovlig tvang, herunder i forbindelse med strejker (bl. a. "sit-down"-strejker) og demonstrationer.

Peter Garde
Hillerød kriminalret

Finn Grandt-Nielsen & John L. Laurberg: Forbryderbilleder 1867-1870. Optaget af E. Rye. Udgivet af Mammens Bogtrykkeri, Odense 1989; i kommission hos Forlaget Skipperhoved. ISBN 87-983162-2-2.

I anledning af fotografiets 150-års dag har Mammens Bogtrykkeri i Odense udsendt denne fascinerende samling portrætter af mistænkelige personer i Odense fra slutningen af 1860erne. I forbindelse med billederne gives der oplysninger om den aktuelle sag – betleri, tyveri, vold, incestoffer o. s. v. Endvidere gives der for mange af dem et rids over både den sociale baggrund og det senere liv.

Vagn Greve.

NY LITTERATUR

Bengt Ankarloo & Gustav Henningsen (Red.): Håxornas Europa 1400-1700. Institutet för Rättshistorisk Forskning Lund 1987. Nordiska Bokhandeln Stockholm i distri-bution. ISBN 91-85190-32-2. 392 s.

Otto Arnulf & Erik Gauer: Vegloven med kommentarer. 2. utg. Universitetsforlaget Oslo 1989. ISBN 82-00-02672-8. 399 s.

Klaus Bandekow: Straßbarer Missbrauch des elektronischen Zahlungsverkehrs. Verlag Max Schmidt-Römhild Lübeck 1989. ISBN 3-7950-0829-8. 383 s.